

Гаврилюк С.В.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Гаврилюк О.Н.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЗАХІДНОЇ ВОЛИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х – НА ПОЧАТКУ 1990-Х РР.

У статті на основі залучення неопублікованих та опублікованих джерел, фахової літератури висвітлюється внесок низки наукових установ, музеїв, заповідників Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР) у дослідження пам'яток історії та культури Волинської та Рівненської (до червня 1991 р. – Ровенської) областей. Підкреслено, що значна увага акцентувалася на вивченні археологічних пам'яток регіону. Визначальна роль тут належала відділу археології Інституту суспільних наук у Львові. Заклад відряджав у Волинську та Рівненську області археологічні експедиції, що їх очолювали М. Смішко, В. Ауліх, М. Пелецишин, І. Свешніков, інші дослідники. В обох областях працювали експедиції Інституту археології Академії наук (АН) УРСР під керівництвом М. Кучери, Д. Козака. Зауважено, що археологічні пошуки проводили також Ю. Кухаренко, М. Каргер, П. Раппопорт, М. Малевська та інші науковці – співробітники академічних установ Російської Федерації. Зроблено висновок, що у другій половині 1940-х – на початку 1990-х рр. у Західній Волині працювало 265 археологічних експедицій (включаючи археологічні розвідки музейних закладів, окремих місцевих археологів). Результатом їхньої роботи стало віднайдення великої кількості артефактів і водночас вивіз певної частини з них за межі України.

Показано, що важливими осередками з вивчення культурної спадщини Волині та Рівненщини виступали музеї обох областей. Музейну мережу становили обласні краєзнавчі музеї у Луцьку та Рівному, їх філії, музеї та музейні кімнати на громадських засадах. Їх діяльність зосереджувалася на виявленні та збереженні головним чином військових та етнографічних пам'яток. Поряд із цим музейні співробітники опікувалися порядунком рухомих пам'яток сакральної спадщини. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. активізується співпраця із польськими музеями. Дослідницьку роботу проводили також музей-заповідник «Козацькі могили» (з 1991 р. – «Поле Берестецької битви»), державні історико-культурні заповідники в Острозі та Луцьку.

Ключові слова: культурна спадщина, Західна Волинь, Волинська область, Рівненська область, наукові інституції, музеї, заповідник.

Постановка проблеми. Хранителем матеріальної та духовної культури української нації, її багатотисячолітньої історії виступає культурна спадщина. Вона відіграє важливу соціальну роль, впливаючи на духовну атмосферу сучасного суспільства, зокрема на історичне та наукове пізнання минулості. Пам'ятки історії та культури сприяють вихованню моральних, естетичних, патріотичних почуттів громадян, становленню їх національної самосвідомості, розвитку культури, освіти, науки, мистецтва загалом. Тому не випадково у сучасній Україні держава та суспільство звертають помітну увагу на дослідження і належне представлення об'єктів культурної спадщини. Цій меті слугує, зокрема, проєкт «Велика реставрація», що реалі-

зовується у межах національної програми «Велике будівництво», ініційованої президентом України В. Зеленським у серпні 2020 р.

Використання потенціалу культурної спадщини, здобутків у її дослідженні неможливе без вивчення і творчого осмислення досвіду, накопиченого в Україні впродовж багатьох десятиліть. Вагомі напрацювання тут мали місце у другій половині 1940-х – на початку 1990-х рр. у Волинській і Рівненській (до червня 1991 р. – Ровенській) областях Української РСР. Його узагальнення та практичне використання окремих складників допоможе у нинішній непростій справі охорони культурної спадщини на загальнонаціональному і регіональному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення історіографії проблеми дає змогу зробити висновок про відсутність праць, які би комплексно її висвітлювали. Окремі аспекти розкриті у розділах деяких монографій про археологічні дослідження регіону [26; 10], діяльність музейних закладів [12]. Тема порушується у статтях про окремі аспекти вивчення археологічних знахідок [23], пам'яток, віднайдених співробітниками музеїв та історико-культурних заповідників обох областей [13; 11]. Тому існує потреба стисло в узагальненому вигляді представити матеріал, який показує внесок низки республіканських наукових установ, музеїв і заповідників Волинської та Рівненської областей у дослідження пам'яток історії та культури, розташованих на їх територіях.

Постановка завдання. Мета статті – висвітлити вивчення об'єктів культурної спадщини Волинської та Рівненської областей науковими інституціями УРСР, інших радянських республік, музейними закладами й історико-культурними заповідниками краю. Увага акцентується на дослідженні археологічних пам'яток експедиціями Інституту археології Академії наук УРСР та Інституту суспільних наук у Львові, а також окремими закладами та науковцями Російської Федерації. Досліджується внесок музеїв Волині та Рівненщини у вивчення культурної спадщини регіону. Наголошено на тому, що їхня діяльність зосереджувалася на виявленні та збереженні головним чином військових та етнографічних пам'яток. Поряд із цим музейні співробітники опікувалися порядком рухомих пам'яток сакральної спадщини. Аналізується дослідницька робота музею-заповідника «Козацькі могили» (з 1991 р. – «Поле Берестецької битви»), державних історико-культурних заповідників в Острозі та Луцьку. Для досягнення поставленої мети застосовано, зокрема, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний та аксіологічний методи дослідження у їх комплексному поєднанні. Стаття побудована на використанні архівних документів наукових установ Української РСР, опублікованих матеріалів. Для написання статті залучені праці сучасних вітчизняних дослідників, у яких ідеться про деякі питання вивчення нерухомих і рухомих пам'яток Волині та Рівненщини протягом другої половини 1940-х – початку 1990-х рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Звільнення у 1944 р. територій обох областей від нацистських загарбників дало можливість науковим установам УРСР, музейним закладам повернутися до дослідження наявних тут пам'яток

історії та культури. Відповідні заходи здійснювалися згідно з вимогами партійно-радянської системи, яка потребувала зосередження уваги на пам'ятках, що прославляли революційні, бойові та трудові традиції соціалістичного устрою. Означена діяльність проводилася на основі загальнодержавних і республіканських правових актів, нормативних документів місцевих органів влади. Згідно з їхніми положеннями здійснювалося вивчення пам'яток археології, військової історії, етнографії. Натомість неухильно реалізовувався курс на скорочення у дослідницькій роботі частки культових пам'яток. Наслідком стало нищення об'єктів сакральної спадщини, особливо під час антирелігійної кампанії межі 1950–1960-х рр.

Археологічні пам'ятки регіону привернули увагу науковців Інституту археології АН УРСР. Провідну роль у їх дослідженні відіграли співробітники його Львівського відділу. У 1951 р. відділ увійшов до складу створеного у Львові того ж року Інституту суспільних наук АН УРСР. За відділом закріпилося своєрідне шефство щодо археологічних обстежень територій Волинської та Рівненської областей. Протягом другої половини 1940-х – початку 1990-х рр. тут працювало 265 археологічних експедицій науковців України та з-поза її меж (включаючи археологічні розвідки музейних закладів, окремих місцевих археологів). 160 експедицій припадає на територію Волинської області, 105 – Рівненської [14].

Перша повоєнна археологічна експедиція була проведена під керівництвом М. Смішка у 1947 р. Результатом її діяльності стало обстеження й вивчення археологічних пам'яток епохи палеоліту у Дубенському районі на Рівненщині [15]. Наприкінці 1940-х – у середині 1960-х рр. дослідження мали загалом епізодичний характер. Результативними виявилися розвідки Рівненської археологічної експедиції Львівського історичного музею під керівництвом І. Свешнікова та Київського історичного музею під керівництвом І. Бондара [18; 19]. Слід відзначити розкопки В. Ауліха та М. Пелешчина на археологічних стоянках у с. Зимне Волинської області [1].

На території областей працювали також експедиції науковців Російської Федерації. Першим дослідження розпочав у 1953 р. вчений Ленінградського університету Ю. Кухаренко, котрий вивчав пам'ятки археології Волинського та Рівненського Полісся [16]. Із другої половини 1950-х рр. археологічні пошуки у складі Галицько-Волинської експедиції проводив ленінградський науковець М. Каргер; їх він продовжив у 1961–1963 рр. [17].

З 1960 р. дослідження у складі експедиції з вивчення оборонних споруд Київської Русі здійснював П. Раппопорт [20].

Друга половина 1960-х – кінець 1970-х рр. характеризувалася збільшенням кількості експедицій. Тут вирізняються дослідження М. Кучери у м. Луцьку і його околицях, М. Пелешчина у с. Голишів Луцького району Волинської області та на території Дубенського й Острозького районів Рівненської області [14, спр. 1967/15; 1968/24; 1973/81]. Означений період ознаменувався продовженням роботи експедицій російських науковців. Зокрема, членам експедиції К. Каспарової та М. Малевської вдалося віднайти цікаві артефакти зарубинецької культури – прикраси, предмети праці, ін., що поповнили фонди Ермітажу [27, с. 131, 261, 116].

На період кінця 1970-х – початку 1990-х рр. припали найактивніші археологічні розкопки у Волинській і Рівненській областях. Із 1981 р. впродовж цілого десятиріччя експедицією Інституту археології АН УРСР, яка досліджувала терени обох областей, керував Д. Козак. Результатом пошуків стали численні знахідки знярядь праці, посуду, інших предметів побуту, залишків окремих жител і т. д. [14, спр. 1981/20а; 1988/116]. Чимало з них поповнили фонди музею Інституту археології АН УРСР, експозицію Волинського краєзнавчого музею. У цей самий період значно зменшилася інтенсивність розвідок представників російських наукових інституцій. Збереглися відомості про експедиції 1982–1984 рр. під керівництвом А. Пескової та М. Малевської [14, спр. 1982/132].

Отже, академічні установи Української РСР і частково Російської Федерації провели масштабну роботу з пошуку і виявлення археологічних пам'яток. Її підсумком стало віднайдення великої кількості артефактів, які дали змогу відтворити чимало важливих граней життя давнього населення Волинської та Рівненської областей. Водночас підсумками вищезгаданих досліджень став вивіз значної кількості археологічних пам'яток до провідних наукових центрів Російської Федерації. Через це інформаційна база з археології та давньої історії України зазнала помітних втрат.

Одне з важливих місць у дослідженні пам'яток належало обласним краєзнавчим музеям, їх філіям та музейним закладам на громадських засадах. У Волинській області функціонував Волинський краєзнавчий музей (ВКМ). На Рівненщині діяли Рівненський краєзнавчий музей (РКМ) та музейні заклади в Дубно й Острозі. Їх робота

велася у руслі вимог наказу Міністерства культури УРСР від 19 грудня 1962 р., де йшлося про посилення ролі історичних і краєзнавчих музеїв у пам'яткоохоронній справі [22, с. 78–81]. Значну увагу музеї звертали на дослідження пам'яток про воєнні дії у 1941–1945 рр. частин Червоної армії, радянських партизанських загонів, тих, що засвідчували злочини нацизму [4, с. 8–12; 2]. Зокрема, у 1948–1949 рр. фонди Рівненського краєзнавчого музею поповнилися матеріалами партизанської бригади С. Каплуна [21, с. 52–55]. У наступні десятиліття до музею надійшли світлини подій німецько-радянської війни, залишки озброєння, бойові відзнаки воїнів Червоної армії та ін. Особливо результативним у цій справі виявився внесок рівненського краєзнавця та музейного працівника Г. Бухала (1932–2008). Завдяки йому особисті речі періоду війни передав до музею М. Куницький («Муха») – командир польсько-радянського загону. Із відряджень до Москви та Львова Г. Бухалу вдалося привезти матеріали про спеціальний радянський партизанський загін «Переможці», що діяв у роки війни поблизу Рівного, про діяльність радянського диверсанта-розвідника М. Кузнецова [13, с. 9]. Щодо Волинського краєзнавчого музею, то з-поміж чималої кількості прикладів результативної роботи його співробітників заслуговують на увагу зусилля з увічнення у Луцьку пам'яті жертв нацизму. Йдеться, зокрема, про віднайдені відомості стосовно функціонування на околиці міста у період нацистської окупації табору «Шталаг № 360» для військовополонених червоноармійців. Окрім них, жертвами винищення стали тисячі цивільних; загальна кількість загиблих становила понад 46 тисяч осіб [5, с. 100, 102].

Середина 1960-х рр. у діяльності обох музеїв ознаменувалася зверненням до подій, пов'язаних із історією українського козацтва. Це стало можливим завдяки активізації тоді національно-культурного життя, створенню Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, затвердженню списків нерухомих об'єктів культурної спадщини, що стосувалися козацтва тощо. Особливо сприятливі обставини склалися тут для Рівненського краєзнавчого музею. Йому у 1966 р. передали комплекс споруд у с. Пляшева – пам'ятник козакам, полеглим у Берестецькій битві 1651 р. Зусиллями музейних працівників і добровільних помічників за активної підтримки П. Тронька було створено і 17 червня 1967 р. відкрито музей-заповідник «Козацькі могили» – філію Рівненського краєзнавчого

музею [13, с. 9]. З 1970 р. експедиція РКМ під керівництвом І. Свешнікова розпочала археологічні дослідження поля битви. Впродовж багаторічних комплексних розкопок вдалося виявити цінний археологічний матеріал (понад 5 тис. речей), який і досі становить значний інтерес [24]. Відомості про зібрані експедицією знахідки й особисто систематизовані І. Свешніковим писемні дані про Берестецьку битву вчений оприлюднив у монографії, що побачила світ 1992 р. [25].

Волинська область – єдина територія України, якої торкнулися збройні події французько-російської війни 1812 р. Тому цінними пам'ятками виявилися предмети того періоду – залишки озброєння, побутових речей та ін., що їх вдалося розшукати у 1980-х рр. співробітникам ВКМ і поповнити ними фонди закладу. Перелік знахідок, пов'язаних із війною 1812 р., доповнили віднайдені пам'ятники, меморіальні плити, могили-кургани на честь цієї події. Такі об'єкти були виявлені у м. Луцьку, с. Городно Любомльського району, деяких інших населених пунктах області. Зокрема, пам'ятник у с. Городно являє собою майже семиметрову триярусну муровану піраміду, увінчана масивним гранітним хрестом. В околицях с. Любитів Ковельського району співробітники музею змогли відшукати так звану «Обухівську могилу», насипану на честь полеглого у 1812 р. біля цього населеного пункту партизана. Об'єкт вдалося локалізувати на підставі низки писемних джерел. У с. Рудка-Козинська Рожищенського району під час спеціальної експедиції музейники дослідили залишки восьми курганів, пов'язаних із подіями війни 1812 р. На останніх, за переказами, були встановлені дерев'яні хрести.

Співробітники Волинського та Рівненського краєзнавчих музеїв значні зусилля зосереджували й на дослідженні етнографічних пам'яток. Щоправда, у другій половині 1940–1960-х рр. на поповнення етнографічних збірок обох закладів помітний вплив мали результати обстеження територій Волині та Рівненщини експедиціями співробітників музеїв Києва та Львова, які займалися збором етнографічних матеріалів. У 1960-ті рр., особливо впродовж 1965–1968 рр., експедиційні виїзди на Волинь зробили представники Львівської картинної галереї за участі Б. Возницького і Львівського музею етнографії та художнього промислу за участі П. Жолтовського [3]. До роботи долучилися наукові працівники Волинського краєзнавчого музею О. Ошуркевич і Й. Струцюк. Як наслідок, до фондів ВКМ було передано чимало пам'яток декоративно-ужиткового мистецтва [11, с. 253–254].

Дослідження етнографічних пам'яток здійснювалося й у 1970-х рр. Організатором експедицій Волиню та Рівненщиною виступив відділ етнографії Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії імені М. Рильського. У 1971 р. відділ провів обстеження Камінь-Каширського, Любешівського й Іваничівського районів Волинської області. Культурна спадщина їхніх населених пунктів цікавила не лише історичним минулим, а й самотніми народними традиціями. До участі в експедиції долучилися і працівники ВКМ. Щодо здобутків Рівненського краєзнавчого музею, то одним із них стала результативна експедиція 1970 р. з пошуку і відбору предметів для Державного музею народної архітектури та побуту Української РСР, який створювався поблизу Києва. Були розроблені програми обстеження населених пунктів області, накреслені маршрути поїздки, підготовлені тексти охоронних зобов'язань на пам'ятки. Так, у Березнівському районі виявлено 43 предмети побуту та чотири старовинні пам'ятки народної архітектури – два вітряки і та дві хати [9, арк. 1–10].

Етнографічні дослідження продовжилися й у 1980-ті рр. Співробітники ВКМ здійснили експедиції у Старовижівський і Луцький райони області. Тут зібрано речові матеріали про кушнірський (с. Нова Вижва) і ткацький (с. Смоляри) промисли. У с. Воютин Луцького району вдалося зібрати знаряддя бджільництва. Розшифровано і переписано з магнітної плівки на окремі аркуші близько 160 текстів народних пісень різних жанрів [7, арк. 13].

Впродовж другої половини 1940-х – початку 1990-х рр. співробітники Волинського та Рівненського краєзнавчих музеїв відіграли також помітну роль у виявленні, вивченні та збереженні пам'яток сакральної культурної спадщини. Щоправда, зміст інвентарних книг обох музеїв за перші півтора десятиліття повоєнних років засвідчує тенденцію незначного поповнення зусиллями музейників колекцій сакрального мистецтва. Це було наслідком переходу до визначеної партійно-радянськими структурами політики формування у краєзнавчих музейних закладах лише фонду історії радянського періоду.

Суттєве наповнення фондів сакрального мистецтва обох музеїв припало на 1960–1980-ті рр., ставши відгомном кампанії з масового закриття церков. Волинь і Рівненщина були включені до маршрутів експедицій київських і львівських музеїв. У 1960-х рр. тут працювали експедиції Київського художнього музею за участю

Г. Логвина, Л. Міляєвої, Л. Членової, Львівської картинної галереї за участю Б. Возницького, Львівського музею етнографії та художнього промислу за участю П. Жолтовського, Державного музею народної архітектури і побуту України (м. Київ), Києво-Печерського історико-культурного заповідника, ін. До колекцій цих закладів увійшла значна кількістю культових рухомих пам'яток із Волині та Рівненщини. Найціннішою з них, вивезеною до Київського художнього музею і врятованою для покоління, стала ікона «Волинська Богородиця Одигітрія» кінця XIII ст. з Покровської церкви м. Луцька. Внаслідок таких експедицій частина пам'яток іконопису і декоративно-ужиткового мистецтва із закритих храмів була передана до Волинського та Рівненського краєзнавчих музеїв.

Безпосередня діяльність співробітників обох музейних закладів із дослідження культових пам'яток активізувалася у 1970–1980-х рр. Так, у 1974 р. працівники Рівненського краєзнавчого музею зібрали близько 2 тис. цінних предметів, які надійшли у фонди музею, а біля тисячі предметів взяли на облік. Особливо плідними виявилася експедиції 1978 р., внаслідок яких досліджено чимало колекцію пам'яток сакрального мистецтва XIII–XVIII ст., у тому числі такі унікальні ікони, як «Богородиця Дорогобузька» XIII ст. і «Спас» XV ст. [12, с. 101].

Щодо ВКМ, то якісно новий рівень роботи його співробітників із вивчення сакрального мистецтва припав на першу половину 1980-х рр. Він був пов'язаний із науково-збиральницькими експедиціями 1981–1985 рр. за активної участі та наукового керівництва П. Жолтовського. Експедиції 1981–1982 рр. мали рятувальний характер. Серед виявлених, взятих на облік і вивчених пам'яток були такі унікальні предмети, як дерев'яний різьблений іконостас (межа XVII–XVIII ст.) із Троїцької церкви с. Матейки Маневицького району, ікони авторства Йова Кондзелевича – визначного українського іконописця кінця XVII – першої половини XVIII ст., з Михайлівської церкви с. Білосток Луцького району та ін. За результатами експедицій ВКМ 1981–1982 рр. зібрано і передано для вивчення 1 109 предметів. Серед них – ікони волинської школи іконопису (300 одиниць), предмети декоративного різьблення (22 пари царських врат), скульптури, ковальського ремесла, церковного шитва, книгодрукування тощо [12, 106].

У 1983–1985 рр. експедиційна робота з обстеження храмів продовжилася. Внаслідок цього було виявлено і взято на облік для подальшого дослідження 611 цінних предметів. 124 з них

передані у фонди ВКМ, 8 – Державному музеєві народної архітектури та побуту; 479 – православним громадам [28, арк. 95; 6]. Таким чином, експедиції Волинського краєзнавчого музею врятувати від нищення тисячі рідкісних рухомих історичних і мистецьких пам'яток. Цим самим було зроблено неоціненний внесок у збереження вагової частки культурної спадщини української нації.

Дослідницьку діяльність Волинського та Рівненського краєзнавчих музеїв доповнювали їхні філії, а також музейні заклади обох областей, які працювали на громадських засадах. У Волинській області філією краєзнавчого музею виступав літературно-меморіальний музей Лесі Українки у с. Колодяжне Ковельського району, заснований 1949 р. На Рівненщині, окрім музеїв в обласному центрі, Дубно й Острозі, діяли згодом музейні заклади у с. Пляшева, містах Сарни, Млинів, ін. На середину 1980-х рр. у Волинській області функціонувало 380 музеїв на громадських засадах (у тому числі 14 народних), у Рівненській – 272 (із них 6 народних). Їхня робота зосереджувалася на виявленні, збереженні й вивченні різного виду рухомих пам'яток історії та культури, насамперед військового й етнографічного характеру. Активними учасниками пошукової роботи були Т. Андреева, Г. Бухало, Г. Гуртовий, П. Лотоцький, О. Ошуркевич і багато інших дослідників національних культурних цінностей.

Із середини 1980-х рр. вивчення пам'яток українсько-польського прикордоння стало об'єктом співпраці музеїв Волинської області та прикордонних воєводств Польщі (Холмщини, Замойщини та Люблінщини). З української сторони представником виступав Волинський краєзнавчий музей, із польської – Холмський (заснований 1919 р.), Замостський (постав у 1926 р.) музей, а також Люблінський музей Майданека (створений у 1944 р.). Контакти між цими закладами зав'язалися ще у 1950-х рр., однак до середини 1980-х рр. вони мали епізодичний та однобокий характер (обмежувалися головним чином обміном делегаціями).

У нових суспільно-політичних реаліях, породжених політикою «перебудови», ініціативу щодо активізації міжмузейних зв'язків виявили Волинський краєзнавчий музей і музей в м. Замості. Співпраця включала ознайомлення із музейною мережею, специфікою функціонування музеїв України та Польщі, організацією пам'яткоохоронної роботи, участю музейних фахівців у всепольському проекті поквдратного археологічного обстеження всієї території країни

та складання детальної археологічної карти національного культурного надбання. Внаслідок спільних домовленостей польські музейники у 1989 р. проекспонували у Луцьку фотодокументальну виставку «Партизанський союз. Польський та радянський рух Опору на Замойщині в 1941–1944 рр.». Натомість волиняни відкрили у Грубешові – повітовому центрі тодішнього Замостського воєводства – виставку «Волинь радянська». У 1991 р. в Замості було представлено виставку волинського народного одягу, в Луцьку – експозицію «Сучасна народна творчість Замойського регіону».

Активізувалися творчі зв'язки між Волинським краєзнавчим музеєм і Люблінським музеєм Майданека. Зусилля працівників обох музеїв спрямовувалися на дослідження історії нацистського концтабору, пошук і налагодження зв'язків із його колишніми в'язнями з України та Волині зокрема. Вдалося також здійснити обміни делегаціями музейних співробітників, організувати оригінальні художні та документальні виставки у Луцьку, Ковелі, Володимирі-Волинському, інших районних центрах Волині, провести музейний «круглий стіл».

Тісна співпраця об'єднала музейників міст Луцька та Холма. Вона була започаткована виставкою старої фотографії «Подорож в минуле», яка експонувалася у Холмському окружному музеї у 1990 р. Під патронатом Холмського музею поживалися зв'язки польських та українських археологів. Співпраця проходила у трьох напрямках: взаємна участь у наукових конференціях, організованих польською й українською сторонами, спільні археологічні дослідження, що завершувалися публікаціями за авторством археологів обох країн, музейні виставки. Таким чином, позитивні результати співпраці музейників Волині та прикордонних польських воєводств стали підґрунтям для подальшого розгортання зусиль щодо вивчення і збереження культурної спадщини обох народів.

Активними учасниками дослідження пам'яток Волині та Рівненщини виступали історико-культурні заповідники обох областей. Першим із цих закладів став музей-заповідник «Козацькі

могили». Вміст його експозиції суттєво поповнився завдяки археологічним розкопкам, що їх проводив на полі Берестецької битви І. Свешніков. У 1991 р. музей-заповідник отримав назву «Поле Берестецької битви». У 1981 р. почав функціонувати історико-культурний заповідник у м. Острог. Його робота проявилася у проведенні археологічних розкопок, обстеженні давніх архітектурних споруд, що входять до складу заповідника, пошуку та вивченні археографічних матеріалів та ін. [8]. У 1985 р. після тривалих зволікань розпочав функціонувати історико-культурний заповідник у Луцьку. Діяльність його співробітників зосередилася головним чином на збиранні й вивченні археологічних та археографічних матеріалів, піклуванні про збереження давніх архітектурних будівель шляхом ремонтно-реставраційних робіт, а також організації різноманітних виставок. Однією з найуспішніших стала виставка дзвонів, проведена у 1989 р.

Висновки. Таким чином, вагомим фактором дослідницької роботи другої половини 1940-х – початку 1990-х рр. щодо культурної спадщини Волинської та Рівненської областей виступала діяльність академічних установ Української РСР, музейних закладів та історико-культурних заповідників обох областей. Значний внесок у вивчення археологічної спадщини регіону був зроблений співробітниками Інституту археології АН УРСР. Справжніми центрами вивчення військових та етнографічних пам'яток, осередками виявлення, збереження і дослідження культових об'єктів виступали Волинський і Рівненський краєзнавчі музеї, їхні філії та музеї на громадських засадах. Подвижницькою дослідницькою діяльністю відзначалася й робота наукових співробітників історико-культурних заповідників. Завдяки їхнім зусиллям було врятовано і передано прийдешнім поколінням чимало матеріалів про пам'ятки археології, військової історії, етнографії, сакрального мистецтва, інші реліквії рухомої культурної спадщини. Кращі здобутки тодішнього досвіду заслуговують на всебічне вивчення і використання у сучасній діяльності з охорони національних культурних надбань.

Список літератури:

1. Ауліх В. Зимнівське городище – слов'янська пам'ятка VI–VII ст. н. е. в Західній Волині. Київ : Наук. думка, 1972. 123 с.
2. Бухало Г. Рівненський обласний краєзнавчий музей. 1963–2006. Спогади. *Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею*. Вип. IV. 2006. С. 16–23.
3. Возницький Б. Музей – моє життя. *Борис Возницький, яким ми його пам'ятаємо* / упор. Н. Філевич. Львів : «Центр Європи», 2013. С. 5–12.
4. Волинський музей: історія і сучасність. 2004. Вип. 3. 273 с.

5. Волинський музейний вісник: Музеї у дослідженні та збереженні пам'яток культурної спадщини західноукраїнських етнічних земель. 2012. Вип. 4. 282 с.
6. Державний архів Волинської області. Ф. Р–2083. Оп. 1. Спр. 348. 19 арк.
7. Державний архів Волинської області. Ф. Р–2083. Оп. 1. Спр. 444. 20 арк.
8. Державний архів Рівненської області. Ф. Р–478. Оп. 5. Спр. 1050. 16 арк.
9. Державний архів Рівненської області. Ф. Р–562. Оп. 2. Спр. 124. 21 арк.
10. Історія Волині. Т. 1 : навчальний посібник / наук. ред. І. Ворончук. Київ – Харків : Видавець Олександр Савчук, 2021. 384 с.
11. Ковальчук Є. Музейні експедиції Павла Жолтовського по Волині. *Zamojsko-Wołyńskie zeszyty muzealne*. Т. IV. Zamość : GAUDIUM, 2006/2007. S. 253–260.
12. Ковальчук Є.І. Формування фонду сакрального мистецтва у Волинському краєзнавчому музеї (1929–2012 роки) : монографія. Луцьк : ДП «Волинські старожитності», 2013. 296 с.
13. Мушировський В.М. Сторінки історію музею. *Наукові записки [Рівненського обласного краєзнавчого музею]*. Вип. I. 100-річчю музейної справи на Рівненщині присвячується. 1996. С. 7–11.
14. Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України. Каталог археологічних експедицій, 1945–1991 рр.
15. Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України. Спр. 1947/6. Дубенська експедиція 1947 р. Смішко М.Ю. : короткий звіт, 4 арк. ; звіт, 100 арк. ; звіт про дослідження могильника, 34 арк. ; ілюстрації – 4 табл. (рис. тушшою) ; Свешніков І.К. : звіт, 25 арк. ; 2 звіти про пробні і розвідкові розкопки, 35 арк. ; 3 табл., 3 рис.
16. Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України. Спр. 1953/17. Археологічна експедиція Ленінградського університету в Ровенську і Житомирську області. Кухаренко Ю.В. : звіт, 7 арк. ; 10 табл. іл. до звіту, в т. ч. 7 креслень, 2 рис., 7 фото ; 4 негативи 9×12 [документація рос. мовою].
17. Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України. Спр. 1956/29. Галицько-Волинська експедиція. Каргер М.К. : звіт, 14 арк. ; 16 табл. з 21 іл. [документація рос. мовою].
18. Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України. Спр. 1957/30а. Ровенська археологічна експедиція Львівського історичного музею. Свешніков І.К. : звіт, 18 арк. ; 75 фото на 18 табл. ; креслення (29×20) і план могильника [документація рос. мовою].
19. Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України. Спр. 1958/37. Острозька експедиція Київського історичного музею. Бондар І.В. : звіт, 15 арк. ; 4 альбоми-креслення, 12 арк. ; 20 фото.
20. Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України. Спр. 1960/20. Експедиція з вивчення оборонних споруд давньої Русі у 1960 р. Раппопорт П.О. Робота на території Української РСР : звіт, 30 арк. ; 54 фото [документація рос. мовою].
21. Наукові записки [Рівненського обласного краєзнавчого музею]. Вип. X. 2011. 208 с.
22. Охорона пам'яток історії, археології та мистецтва : Збірник керівних методичних і довідкових матеріалів / Міністерство культури УРСР, Управління музеїв і охорони пам'яток культури. Київ : Стативдав, 1963. 108 с.
23. Охріменко Г., Маркус І., Локайчук С. Старожитності готів на Волині. *Волинський музейний вісник*: 2020. Вип. 10. С. 43–49.
24. Пономарьова Т., Булига О. Переправа незабуття. Історія однієї експедиції. Луцьк : Волинські старожитності, 2014. 188 с.
25. Свешніков І.К. Битва під Берестечком. Львів : Слово, 1992. 304 с.
26. Тиліщак В. Готи над Гнізною. Таємниці давнього некрополя. Київ : Смолоскип, 2018. 144 с.
27. Українські культурні цінності в Росії: Археологічні колекції України / С. Беляєва, Н. Абашина, Н. Блажкевич та ін. Київ : Танант, 1997. 298 с.
28. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4648. Оп. 1. Спр. 377. 95 арк.

Havryliuk S.V., Havryliuk O.N. THE STUDY OF CULTURAL HERITAGE OF WESTERN VOLYN IN THE SECOND HALF OF THE 1940S – THE EARLY 1990S

The article views the contribution of several scientific institutions, museums, and reserves of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR) to the study of historical and cultural monuments of Volyn and Rivne (until June 1991 – Rovno) regions, based on the involvement of unpublished and published sources and professional literature. It pays much attention to the study of archaeological sites in the area, where the leading role belonged to the Department of Archaeology at the Institute of Social Sciences in Lviv. The institution sent expeditions to Volyn and Rivne regions, led by M. Smishko, V. Aulikh, M. Peleshchyshyn, I. Sveshnikov, and

other researchers. Explorations of the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences (AS) of the Ukrainian SSR, led by M. Kuchera and D. Kozak, took place in both regions. The article claims that Y. Kukhareńko, M. Karger, P. Rappoport, M. Malevska, and other scientists – employees of academic institutions of the Russian Federation, carried out archaeological excavations. To conclude, in the second half of the 1940s and early 1990s, 265 archaeological expeditions worked at Western Volyn (including the explorations of museums and individual local archaeologists). Their activity resulted in the discovery of numerous artifacts and the export of some of them outside Ukraine.

The article demonstrates that the museums of both regions were the main centers of studying the cultural heritage of Volyn and Rivne. The museum network consisted of regional museums in Lutsk and Rivne, their branches, museums, and museum rooms established voluntarily. Their activity focused on the discovery and preservation of military and ethnographic monuments. Moreover, the staff took care of the rescue of movable monuments of sacred heritage. In the late 1980s and early 1990s, cooperation with Polish museums intensified. The museum-reserve “Cossack Graves” (since 1991 – “Field of the Battle of Brest”) and state historical and cultural reserves in Ostroh and Lutsk conducted the research work.

Key words: cultural heritage, Western Volyn, Volyn region, Rivne region, scientific institutions, museum, reserve.